

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ
• ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ •**

Философско-исторически факултет

Катедра "Приложна и институционална социология"

Гавраил Василев Гавраилов

Социалното предприемачество в Родопите през XXI век (2000-2018)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на
образователна и научна степен „Доктор“

професионално направление: 3.1.Социология, антропология и науки за културата

докторска програма: Социология

Научни ръководители:

Доц. д-р Тихомир Митев

Проф. д-р Иво Христов

Научно жури:

Доц. д-р Красен Стефанов Станчев

Проф. дсн. Таня Бойчева Чавдарова

Доц. дсн. Андрей Викторов Бунджулов

Проф. дсн. Кольо Видев Коев

Доц. д-р Тихомир Николов Митев

Пловдив, 2020 г.

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за защита от катедра „Приложна и институционална социология“ към Философско-исторически факултет на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

Дисертационният труд е с общ обем 194 страници. От тях: увод, четири глави, заключение и приноси – 158 страници; библиография на използваните източници – 8 страници, съдържание – 3 страници; декларация за оригиналност – 1 страница; приложения – 23 страници.

Използваната библиография е представена от общо 139 източника, от които: на български език (52), на английски език (46) и 41 интернет източника.

Публикациите, свързани с дисертационния труд са шест – 1 студия, 1 статия и 4 научни съобщения.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 21 май 2020 г, от 11:30 часа в зала „Компас“ на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се на интернет страницата на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ (www.uni-plovdiv.bg)

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност и значимост

Актуалността на дисертационния труд е продиктувана от паралелно протичащи процеси, които засилват общественото внимание към социалното предприемачество. Това създава оптимални възможности за изследване на феномена на национално и регионално ниво.

Първо: Забелязва се все по-голям финансов интерес в сектора на социалната и солидарна икономика. Това е свързано с възможностите за финансиране на социални предприятия чрез публични средства от държавния бюджет и от фондове на ЕС, както и от частни фондове и отделни благодетели.

Второ: С наличието на реална пазарна икономика съществува ефективно действаща мрежа от активни неправителствени организации, които успешно оперират в социалната и солидарна икономика. Голяма част от тях открито претендират, че реализират социално предприемачество.

Трето: Наблюдава се интензивен процес по създаване на национално законодателство. Това създава правила, но и изостря отношения между ключови участници в процеса на всекидневно ниво, както сред държавните и общински институции, така и сред представителите на неправителствения сектор.

Четвърто: В глобален план социалното предприемачество означава различни неща на различни места за различни дейци. Това се дължи на разнообразния културен контекст, в който то се прилага. Доминира мнението сред неговите изследователи, че практиката изпреварва теоретичните модели, а то се легитимира на всекидневно ниво от приетите за успешни примери на социални предприемачи.

Изграждането на дефиниция за изследвания феномен е както необходима, така и проблематична задача. За да може да се направи цялостно проучване на феномена в конкретен културен модел, има нужда да се тръгне от една по-глобална дефиниция и постепенно да се прецизират и конкретизират базовите ѝ постановки, които да са съобразени както с културните особености, така и с практическата реализация на социалното предприемачество. Това може да се случи през разглеждането на конкретни примери, които са приети за успешни при своята реализация.

2. Обект и предмет на дисертационния труд

Обект на изследването е динамиката в развитието на конкретни успешни примери за социално предприемачество в Родопите и в големите градове на България.

Предметът на дисертационния труд е изследването, анализа и оценката на различните интерпретации и проявления на социалното предприемачество като всекидневна реализация.

3. Цел и изследователски задачи на дисертационния труд

Основната цел на дисертационния труд е да се установи дали и до каква степен динамиката в процеса по реализиране на социално предприемачество е зависима от регионални особености и културни различия. В тази връзка основната цел се разбива на три подцели, които да подпомогнат изясняването на основната цел и апробирането ѝ чрез разглежданите успешни примери за социално предприемачество.

Подцел 1: Изясняване на въпроса през какви етапи преминава процеса по изграждане на едно социално предприятие и дали има различия в национален и регионален контекст.

Подцел 2: Разглеждане на ролята на социалния предприемач при конструирането на този процес и какви са личностните мотиви в осъществяването му. Проследяване на промените в индивидуалните житейски траектории на ключови участници в този процес и перспективите за развитие на феномена в индивидуален, регионален и национален план.

Подцел 3: Търсене на специфичност на феномена в България, което да е продиктувано от историческото развитие на предприемачеството у нас. Изясняване на въпроса дали съществуват различни разбирания за социалното предприемачество от гледна точка на научните дефиции, всекидневните разбирания на дейците и прилагането на правната рамка.

Постигането на така формулираните цел и подцели на изследването води до изпълнението на следните **изследователски задачи**:

1) Точно очертаване на разбирането за феномена от гледна точка на всекидневната представа на дейците и техните ангажирани усилия в този процес - изграждането на социални предприятия от социални предприемачи. Това дава възможност да се предложи едно по-прецизирано понятие за социалното предприемачество, съобразено с българския културен контекст.

2) Изясняване на обстоятелствата до каква степен има формирани нагласи към социалното предприемачество като реална алтернатива на съществуващия в момента глобален икономически ред.

3) Проследяване на процеса по формиране на национално законодателство и как това влияе върху реалните участници в полето на социалната и солидарна икономика, както и до каква степен те са лидери на мнение в изграждането на правна рамка.

4) Очертаване на специфичен образ на социалното предприемачество при прилагането му в условията на малки планински общности.

5) Проследяване на етапите при формирането на социалния предприемач и какви са мотивите за упражняването на подобен тип фокусирана върху кауза и социални ползи икономическа дейност.

6) Реализиране на собствено изследване, в което се анализират конкретни успешни примери на социални предприемачи и на тази база се правят изводи за цялостното състояние на социалната и солидарна икономика на регионално и национално ниво, потенциалните опасности и перспективите ѝ за развитие.

4. Основна изследователска теза и хипотеза

Изследователската теза в дисертационния труд е: Социалното предприемачество не е универсално понятие, а зависи от културния контекст, в което се прилага. За целите на изследването се приема, че то е индивидуално или колективно действие, което се стреми да породи иновативни решения на непосредствени социални проблеми, както и да мобилизира идеи, способности, ресурси и социални структури, необходими за дългосрочна устойчива промяна. За да бъде устойчиво, то трябва да разчита на стабилен бизнес модел.

Така зададено определението позволява по-голяма дълбочина и боравене с проактивен изследователски подход, базиран върху наблюдения на отделни успешни случаи. **Основната хипотеза при работата с тях е, че съществуват два основни типа прилагане на социално предприемачество за целевите групи, изложени на социални рискове - "отвътре" и "отвън".**

Нейното доказване се извършва чрез последователно доказване на следните подхипотези:

1. Проследяване на развитието във времето на успешни примери за социално предприемачество се прави с желанието да се разбере дали съществува пропаст между социалните предприятия, концентрирани в големите градове на страната, и потребителите на социални услуги, разположени в малки планински общности в периферията на България. **В практиката едва ли съществуват два идеални типа на социално предприемачество "отвътре" и "отвън". Различни комбинации между тях показват близост или отдалеченост на дейците спрямо целевите групи в социален риск.**

2. Социалното предприемачество е строго специфичен, културно обусловен феномен. Двата типа на проява "отвън" и "отвътре" задават връзката между "локално" и "глобално", която е изразена по хибриден начин в понятието "глокално". Под понятието "глокално" се разбира адаптирането на глобален опит на локално ниво сред малки местни общности, отдалечени културно и географски от големите градски центрове. **Хипотезата е,**

че глокалността изгражда смислови и културни връзки между опитите за социално въздействие "отвън" и приспособяването на тези усилия "отвътре" за групите в социален риск.

3. Разглежданите в изследването различия между "градските" примери и тези в малки местни общности в Родопите дават необходимия контраст за проверяване на разликите в прилагането на социално предприемачество между големите икономически центрове и периферните региони на България. **Така се проверяват хипотезите за два типа социално предприемачество "отвън" и "отвътре" и за "глокалността" на усилията при реализацията му,** като се задълбочават изводите при регионалния контекст на изследването.

5. Методология на изследването

В дисертационния труд е използван комплексен теоретичен подход, чрез който се разглежда феномена "социално предприемачество". Той е базиран на икономическата социология и интерпретациите на предприемаческия процес в традициите на класиците от австрийската школа, техни последователи и критици. Правят се сравнителни анализи на конкретни случаи, с фокус върху тяхната динамика, която разкрива правила, ритуали, интерпретативни схеми, правещи социалната ситуация възможна.

При емпиричната част е използван комплекс от методи за набиране на данни - полуструктурирани интервюта, включени наблюдения, преки наблюдения от други теренни проучвания, анализ и интерпретация на юридически документи и официални статистически данни, както и актуални проучвания за региона, поставен на фокус.

По-голяма тежест в изследването имат полуструктурираните интервюта. Те са с обща структура от въпроси. Спазването на обща процедура за провеждането им е ключов елемент от изследователския подход, като това включва предварителен контакт с всеки респондент, уведомяването му за смисъла и целите на интервюто, кратка инструкция преди началото на интервюто, записване на аудио запис на разговора, сваляне на записа в текстов файл, изпращане на файла до респондента за потвърждаване на информацията. Тази процедура следва изградена с времето практика при провеждането на подобен тип интервюта. Данните от интервютата са интерпретирани чрез контент анализ. Анкетиранията лица са носители на емпирично знание, като по силата на своите професионални интереси и ангажименти биха могли да осветлят разностранни аспекти от изследвания феномен и са целите на изследването са приети за експерти в тази област. Чрез представените резултати и техният анализ са изведени и основните изводи и препоръки.

6. Възприети ограничения

1) Емпиричното изследване обхваща:

конкретен район: Планината Родопи, която е характерен пример за ускорено икономическо, социално и демографско развитие по време на социалистическия период на страната, както и пример за обратните процеси на рурализация в годините на преход към пазарна икономика. Територията е и погранична между две държави, членуващи в ЕС. Изследването се основава на "концентричен" подход, при който с най-голяма степен на фактологическа плътност и теренни проучвания е ядрото на планината - областите Смолян и Кърджали, както и част от област Хасково.

конкретен подотрасъл: Социалното предприемачество (социалната и солидарна икономика, съгласно терминологията в правната рамка на България).

конкретни предприятия: Социални предприятия от разглеждания район в Родопите, както и успешни примери от най-големите градове на страната София и Пловдив. Контрастите между тях се използват, за апробация на хипотезите на изследването.

конкретен период:

2000-2018 г., за проследяване на тенденциите в развитието на социалното предприемачество, което е продиктувано от започналия процес по изграждане на правна рамка за това, както и наличието на ефективно работеща пазарна икономика и активна мрежа от организации в неправителствения сектор от икономиката.

2016-2019 г. , за провеждане на емпиричното изследване.

2) Обхватът на обекта на изследване е ограничен до примери за социално предприемачество от Родопите, София и Пловдив, които са приети в обществото за успешни.

3) Автентичността на данните от проведените теренни наблюдения се базира на експертното мнение на собственици/мениджъри на изследваните социални предприятия и други експерти в сектора на социалната и солидарна икономика.

7. Източници на информационно осигуряване

- Литературен преглед на български и чуждестранни публикации.

- Вторични данни от национални и международни организации: Национален статистически институт, Икономически и социален съвет, Министерство на труда и социалната политика, Народно събрание, Институт за пазарна икономика и други.

- Първични данни от собствено емпирично изследване.
- Предшестващи изследвания, периодични издания, специализирани издания, списания, интернет информационни източници.
- Информация от лица, организации и институции, свързани с проблематиката.

II. Структура и съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд е с общ обем 194 страници. От тях: увод, четири глави, заключение и приноси – 158 страници; библиография на използваните източници – 8 страници, съдържание – 3 страници; декларация за оригиналност – 1 страница; приложения – 23 страници.

Използваната библиография е представена от общо 139 източника, от които: на български език (52), на английски език (46) и 41 интернет източника.

Съдържание

Увод

Първа глава : Предприемачество и социално предприемачество

1.1. Какво е предприемачество?

1.2. Какво е социално предприемачество?

1.2.1. Първите модели за социално предприемачество в Европа

1.2.2. Социалното предприемачество в САЩ

1.2.3. Социалното предприемачество и алтернативите на неолибералният икономически модел

1.2.4. Научни изследвания на социалното предприемачество

1.3. Социален, икономически и културен контекст, в който се утвърждава социалното предприемачество.

1.3.1. Глобалните промени и нуждата от нов тип предприемачество

1.3.2. Парадоксите на социалното предприемачество

1.3.3. Социалното предприемачество като алтернатива на социалната държава

1.3.4. Социалното предприемачество като механизъм за промяна в различните културни модели

1.3.5. Кога се появява социалното предприемачество в България и защо се изследват годините от XXI век?

1.3.6. Социалното предприемачество - в търсене на баланс между глобално и локално.

1.4. Образът на предприемача в България и ролята на личността на социалния предприемач.

Втора глава: Социални условия за възможност на реализацията на социалното предприемачество и неговите правни рамки

2.1. Предприемачеството в България - социални условия за поява и развитие. Защо се появява социалното предприемачество?

2.1.1. Развитие на предприемачеството в България до Освобождението

2.1.2. Развитие на предприемачеството в България (1878-1989)

2.1.3. Предприемачеството в България след 1989 г. и фактичката поява на социално предприемачество.

2.2. Световните тенденции за развитие на "третия сектор" към началото на XXI век и как това влияе в България.

2.3. Правна рамка на социалното предприемачество.

2.3.1. Правни рамки на социалното предприемачество в страните от ЕС

2.3.2. Правни рамки на социалното предприемачество в България

2.3.3. Изводи за състоянието на правната рамка в България и ЕС.

Трета глава : Социалното предприемачество и планината Родопи

3.1. Природни ресурси и демографски особености

3.2. Икономиката в Родопите - от началото на XX век до сега

3.3. Планината и хората - новите предизвикателства

3.4. Културни слоеве и социален капитал

Четвърта глава: Социалното предприемачество в практиката

4.1. Някои методологически уточнения

4.2. Първи наблюдения на терен и как се появили хипотезите

4.3. Първо включено наблюдение - село Татарево и Наско Атанасов

4.4. Очертаване на регионален фокус, навлизане в дълбочина

4.5. Полуструктурирани интервюта - реализация и изводи

- 4.5.1. Интервю с Красимир Маринов
- 4.5.2. Интервю с Манол Пейков
- 4.5.3 Интервю с Йоана Колева и Ива Цолова
- 4.5.4. Интервю с Олга Марсенак
- 4.5.5. Интервю с Тихомира Методиева
- 4.5.6. Интервю със Стоян Стоянов
- 4.5.7. Интервю с Александър Митушев
- 4.5.8 Интервю с Димитър Митков
- 4.5.9. Интервю с Кремена Стоянова
- 4.5.10. Интервю с Илия Годев
- 4.5.11. Интервю с Веселин Колов

4.6. Специални събития със социални предприемачи.

- 4.6.1. Курс по социално предприемачество към Стопански факултет на Софийски университет "Св. Климент Охридски".
- 4.6.2. Академия за иновации "Идеите 2018"
- 4.6.3. Базар на социалните предприемачи
- 4.6.4. Чистене в Родопите 2019

4.7. Споделяне на личен опит в ролята на социален предприемач

5. Заключение

- 5.1. Разбирането за социалното предприемачество на всекидневно ниво
- 5.2. Личностите - индивидуални траектории и житейски перспективи
- 5.3. Социалното предприемачество - възможна алтернатива на стремежа за развитие чрез икономически растеж
- 5.4. Лидерите на мнение и процеса по създаване на правна рамка
- 5.5. Регионален профил на феномена "социално предприемачество"
- 5.6. Ефекти от дейността на социалния предприемач
- 5.7. Начини за финансиране на социалните предприятия

5.8. Кауза, мисия, визионерство - опит за типология на социалното предприемачество в България

5.9. Финални думи

Приноси на дисертационния труд

Библиография

Приложение

III. Основно съдържание на дисертационния труд

Увод

Уводът обосновава актуалността и значимостта на темата на дисертационния труд. Дефинират се обектът и предметът на изследване. Поставят се ограниченията на изследването и се посочват структурните му елементи, както и личните мотиви то да се проведе.

Първа глава

Първа глава на дисертационния труд представя теоретичния материал на изследването. Проследено е хронологически как се развиват представите за предприемачеството по света и у нас, като необходима предпоставка за анализ на модела на социалното предприемачество.

Главата е структурирана в четири части.

Първа част е свързана с изясняване на въпроса какво се разбира под "предприемачество". Проследява се дали то предшества или е следствие на идеята за социалното предприемачество. За тази цел се обръща внимание на историческия подход при изследването на предприемаческия процес и по какъв начин той се случва в различните етапи и типове общества от човешката цивилизация. След това се прави обзор на влиятелни изследвания за предприемачеството и се проследява разбирането за него на някои от водещите изследователи по тази тема през XX век, сред които Йозеф Шумпетер, Израел Кирцнер и Питър Дракър.

Втора част формулира проблема за социалното предприемачество в неговия съвременен смисъл. За тази цел се разглеждат водещите автори в това научно поле от края на XX век Фреер Сприкли, Чарлс Лийдбийтър и Грегъри Дийс, както и тези, които търсят смисловите връзки между двете проявления на предприемаческия процес като Питър Дракър и Рихард Сведберг. Прави се и кратък хронологически преглед на съвременните

концепции за социално предприемачество и се проследяват двата основни модела от световната практика - американския и континенталния (европейски). Разглеждат се начините, по които социалното предприемачество постепенно се превръща в алтернатива на неолибералният икономически модел. Обръща се внимание и на научните изследвания за социалното предприемачество. Особен акцент се поставя върху интерпретациите на Рихард Сведберг относно теорията за предприемачеството на Шумпетер и ранните му разработки какво той собствено разбира под "социално предприемачество" през 1911 г. Това се свързва с разработения през 1970-те години на XX век "модел за триединство" на Фреер Сприкли, който измерва ефективността на едно социално предприятие чрез три параметъра - да бъде финансово жизнеспособно, да създава социални блага и да бъде отговорно към околната среда.

Трета част обхваща социалния, икономически и културен контекст, в който се утвърждава социалното предприемачество. Разглежда се нуждата от нов тип предприемачество в условията на глобалните промени и търсенето на алтернативи на модела на "социалната държава" чрез анализ на теорията за "повратните точки" на Малкълм Гладуел, която се ползва за обяснение на променящите се нагласи към социалното предприемачество като последствие от икономическите кризи. Обръща се внимание на различните културни модели, в които се прилага социалното предприемачество и как това влияе на неговия практически смисъл. За тази цел се изяснява метода на Хеерт Хофстеде за определяне и измерване на културните различия между обществата по света чрез петте му основни параметъра. Дефинират се хронологическите граници на изследването, които не са особено плътни, но се приема като начало на развитието на социално предприемачество в България периодът след 2000 г., когато на практика приключва процеса по изграждане на реално действаща пазарна икономика, което включва и формирането на мрежа от прохождащи социални предприемачи.

Глобалната икономическа криза от 2008-2010 г. е повратен момент в промяната на световните нагласи към социалното предприемачество като тип икономическа активност, което в България по-скоро действа като психологически спусък за по-масова поява на подобен тип дейност. Самата глобална криза не се отразява на българската икономика и общество в такива апокалиптични мащаби. Икономическите предпоставки за появата на феномена в България се търсят десетилетие назад в първите години на прехода, когато между 1994 и 1997 държавата на практика фалира два пъти, освен това фалират една трета от банките. След въвеждането на валутен борд и постепенното реструктуриране на икономиката към началото на 2000 г., има увеличение на безработицата до 20% от населението в активна възраст, което се усеща особено болезнено в Родопите заради постепенното закриване на дейността на териториалните подразделения на Горубсо. В онези години се създават и първите нормативни документи, които дават възможност на

организации от третия сектор да оперират в полето на социалните услуги.

Това са обективни предпоставки, които очертават началото на социалното предприемачество в България. То обаче продължава да бъде особен тип дейност, която търси своя смисъл в баланса между глобалния опит и локалните проявления. В този контекст се разглежда теоретичната рамка на Елинор Остром за колективно действие при управление на ограничени ресурси в местни общности. За своя научен принос, който тръгва от емпирични наблюдения и достига до определени "рамкови" заключения, Остром получава всеобщо признание с Нобеловата награда за икономика през 2009 г. Нейната алтернативна гледна точка с фокус върху устойчивостта и действието на малките местни общности задава нови възможности. Възгледите на Остром кореспондират с "модела за триединство" на Сприкли, както и с представата за културна адаптация на глобалния опит, което се влага като смисъл в понятието "глокалност". То се разглежда през разработките на Роланд Робъртсън, Зигмунд Бауман и Арджун Ападуари за глобализацията, културните идентичности на малките общности и борбата между глобално и локално в търсене на "мечтани светове", ако трябва да се надгради схващането на Бенедикт Андерсон. Това са взаимно проникващи светове, които са изградени от исторически обособени копнежи на различни личности и групи по света. Така се получава разпадане на усещането за териториалност заради ефектите от взаимното проникване на капитали и идеи, което засилва желанието за местна културна автономия като стремеж към запазване на идентичността на групата или общността. Което е в кореспонденция с една от хипотезите на изследването за наличието на "глокалност" при реализирането на социално предприемачество в малки местни общности.

Четвърта част се фокусира върху образът на предприемача в България и ролята на личността на социалния предприемач. Очертават се някои теоретични концепции за понятието "роля" (през разбирането за това на Джейкъб Морено и Алфред Шютц) и значението му за извеждане на преден план на личността на социалния предприемач.

Един от лидерите в психодраматичното направление в социалните науки Джейкъб Морено определя "ролята" като действителните и осезаеми форми, които приема Азът. Символичното представяне на тази функционална форма се създава от миналия опит и културните модели на обществото, в което човек живее, и се изпълнява от всеки според възможностите и вижданията му. Всяка роля има две страни - лична и колективна. Тук идва на помощ известната в социология метафора за "чужденец", която Георг Зимел обяснява по следния начин - през цялата стопанска история чужденецът се явява като търговец, съответно търговецът - като чужденец. Но като социологическа форма "чужденецът" крие една двойствена роля, от гледна точка на неговата позиция спрямо понятията "фиксираност" и "освободеност". Това съотношение между "фиксираност" и "отдалеченост" задава абстрактния характер на отношението към него, което рефлектира в голяма степен и върху отношението към плодовете на неговата

дейност.

Тук се намесва Алфред Шютц със своя опит да обясни позицията на "чужденеца". Според Шютц основната задача е да се разгледа ситуацията на насочване към местната група от страна на "чужденеца". Подобно насочване към групата е възможно чрез точното дефиниране на социалния проблем на групата и създаването на алтернативни възможности за неговото решаване, ако "чужденецът" е в ролята на социален предприемач. Това може да бъде описано и като валидиране и генериране на идея, която преминава след това процес на прототипиране до продукт и валидирането му сред целевата група.

Подобен подход кореспондира с друга от хипотезите на изследването - за наличие на два идеални типа социално предприемачество "отвътре" и "отвън". Така се оформя разбирането за ролята на личността на социалния предприемач и как тя би могла да се обясни през метафората за "чужденеца" в контекста на хипотезата за наличие на два типа социално предприемачество - "отвътре" и "отвън". Като човек на действието и експертното познание, социалният предприемач изпълнява двустранна функция да реализира своите идеи, като удовлетворява дефицити на определени социални нужди сред уязвими групи под формата на услуги. От тази гледна точка той се сблъсква с нуждата да преодолее така нареченото "мислене както обикновено" на групата, за да може да придобие определено ниво на доверие за социалната иновация, която предоставя чрез своето предприемаческо усилие. Той е длъжен да потърси "доказателство за противното" и да го защити адекватно пред уязвимата група, към която се стреми. Той обаче постепенно преминава през процес на трансформация на своята личност, като започва "да интерпретира своето ново социално обкръжение чрез собственото си мислене както обикновено". Тук може да се цитира отново в оригинал метафоричния изказ на Шютц: "Скачайки, така да се каже, от залата на сцената, бившият зрител става участник в представлението, влиза като партньор в социални отношения със своите колеги актьори и участва отсега нататък в развиващото се действие". (Шютц, 1999:13)

Тази теоретична рамка се използва, за да очертае ролята на социалния предприемач, която в очите на обикновения българин трябва да бъде преформулирана като положителна нагласа. Това се доказва с цитирането на актуално проучване от 2013 г., което разглежда образът на предприемача в българското общество. Като цяло той е отрицателен, което особено важи за едрите предприемачи, които са поставяни много по-често в негативен образ, за разлика от дребните и средни предприемачи. Опасенията идват от егоизма на предприемачите да се стремят към печалби като не зачитат обществения интерес, особено в сферата на грижа за природата и екологичното равновесие. Липсва историческа връзка между етапите на предприемачеството в България. Образите на най-големите дарители в новата българска история братята Христо и Евлоги Георгиеви и Димитър Ценов нямат своите аналози днес. Масовото мнение е, че предприемачите не са социално отговорни

днес. Това създава възможност за бъдещите социални предприемачи, които биха могли да си изградят различен социален образ и да изиграят алтернативна роля при формирането на устойчива социална икономика в страната.

Втора глава

Фокусът на втора глава от дисертационния труд е поставен върху изясняване на съвременното разбиране и практиката по реализация на социалното предприемачество в България и чужбина. Прави се преглед на историческите данни за неговите приложения и социални условия за поява и реализация. Проследява се създаването на правна рамка на феномена - през световния и европейски опит, до въвеждането му в българското законодателство. Анализира се нуждата от специализирано законодателство и се очертават зоните на конфликт сред различните заинтересовани страни в този процес. Предлага се прогноза за бъдещите приложения на правния режим и как това би повлияло върху състоянието на социалното предприемачество в България.

Главата е структурирана в три части.

Първа част разглежда предприемачеството в България и какви са социалните условия за появата и развитието му. Отговаря се и на важния за целите на изследването въпрос защо се появява социалното предприемачество? Частта започва с хронологически обзор на развитието на предприемачеството от периода на Възраждането през годините на Третата българска държава, като се проследява как се развива то до началото на XXI век и какви са предпоставките за появата на социално предприемачество в годините от XXI век.

В годините на Българското Възраждане до Освобождението (1762-1878) икономическия подем сред българското население постепенно намира реализация в политически и национални амбиции. Търговията е улеснена от общия пазар на Османската империя, а държавните поръчки подпомагат първите опити за предприемачество. Дават се такива примери от стопанската история за дейци като Добри Желязков в Сливен с първата тъкачна фабрика на Балканите и братята Гюмюшгердан от Дермендере (днес село Първенец до Пловдив), които през 1847 г. създават първата частна текстилна фабрика благодарение на голяма държавна поръчка за шаяк за нуждите на турската армия. Отчита се като основен проблем липсата на капитали, които да бъдат в основата на предприемаческата активност. Има богати български фамилии благодарение на търговията, които обаче трудно могат да реализират предприемаческа дейност в неустановените правила на икономиката на Османската империя. Много от тях се насочват към лихварство, отпускаяки кредити срещу залог. В тази дейност се посвещават и някои от първите читалища в страната, като например това в Свищов, което отпуска кредити на граждани за търговска или земеделска дейност. Първите реални предприемачи се появяват

в Княжество България след 1878 г, където има все пак някакви действащи правни рамки, които регулират тяхната дейност.

Стопанската история на България от Освобождението през 1878 г. до наши дни условно може да се раздели на три основни етапа. Първият етап е свързан с монархическия период (1878-1944) и големите кризи след двете балкански войни и Първата световна война и икономическата депресия десетилетие по-късно. Вторият период (1944-1989) е свързан с мащабния проект за социално инженерство - изграждането на социалистическа планова икономика - ускорена индустриализация, колективизация на селското стопанство и цялостно прекомпозиране на демографските дадености на страната, което води в неговия край до катастрофални резултати. Третият период (1989-2007) е свързан с преход към пазарна икономика и демократично управление, което води до положителни стъпки за промяна в геополитическата траектория на страната и членство в ЕС. Този период е свързан и с негативни демографски процеси, банкови кризи, политически сътресения.

Нуждата от появата на социалното предприемачество в началото на XXI век е обективна. Тя е резултат от опита за налагане на неолиберален модел на преход към пазарна икономика през 90-те години на XX век, което в началото води до две икономически катастрофи през 1994 г. и 1997 г. Едва след 2003 г. в условия на валутен борд съществуват условия за функционираща пазарна икономика. Нуждата от поява на социално предприемачество е продиктувана и от особеностите на кооперативното движение в България. То е създадено поради липсата на други значими форми на генериране на собствени капитали за развитие на икономическия живот. Частните акционерни капитали винаги са били много ограничени в българския стопански живот в първата половина на XX век, а усещането за бедност подтиква хората да се сдружават като форма на самозащита. Кооперативното движение не успява да компенсира характерната за България "икономика на бедността" през първата половина на XX век, с това се проваля след това и плановата икономика на комунистическия режим, особено в периода след 1975 г. В "прехода към пазарна икономика" кооперациите губят постепенно своя масов характер и капиталова мощ, което предопределя преосмислянето на техния статут.

Периодът на централна планова икономика (1944-1989) създава строго бюрократичен подход, заменящ индивидуалните действия на предприемачеството в икономиката. Това е анализирано през призмата на теорията на Шумпетер от Иван Чалъков, който очертава няколко характерни особености на предприемачеството в плановата икономика, чрез които в краткосрочен план се постигат бързи резултати, но в дългосрочен план се стига до загуба на конкурентни предимства. Основно място заема активността на лидера, която се приема като фактор за производство, редом с труда и природните ресурси. Липсата на конкуренция подпомага процеса на "усвояване" на иновациите. Но абсолютният контрол от централния орган на властта върху ресурсите води до стесняване на социалната база на предприемачеството, което в дългосрочен план влияе

върху темповете на иновациите и на икономическото развитие. Това създава процес на селективно редуциране на населението и води до изтичане на предприемачески потенциал към градовете, където обаче дребното предприемачество е задушено, особено след масовото изселване на евреите в посока новата държава Израел. В Родопите след 1950 г. започва процес на индустриализация и региона се населва с мигранти от вътрешността на страната. Това не води до толкова драстична загуба на предприемачески нагласи сред местните хора, но те като цяло се отдръпват от частната инициатива и предпочитат да се реализират в държавната Горубсо.

Изводите за състоянието на предприемачеството в България в последните години на социалистическата власт са показателни, а това рефлектира по-късно и в относителна неспособност на българското общество да създаде качествена предприемаческа прослойка в годините на преход към ефективна пазарна икономика (1989-2003). Теоретично това е изразено чрез концепцията за "мрежите на прехода". Според нейното разбиране, в България се наблюдава процес на икономическа трансформация, базирана върху изградените през късния социализъм партийно-номенклатурни структури, които преразпределят основните икономически ресурси на държавата в навечерието и първите години на прехода.

В преходния период към пазарно стопанство се наблюдава рязко увеличаване на дела на "неформалната икономика". В това поле попадат разнообразни дейности - от доброволчество, през полагане на труд без договор и социална осигуреност, до дейности на ръба или извън закона като укриване на доходи и корупция. Те маргинализират в социален план действащите в тях лица, без да са лишени от благата на социалната система на държавата. Погледнато от позитивистка перспектива маргинализацията е вид социално заболяване, което подлежи на лечение чрез едни или други мерки на социалната и икономическата политика на държавата. Липсата на финансов ресурс за това е болезнен проблем за постсоциалистическия период в България. Намаленият обем от публични социални услуги отваря ниши за социално предприемачество.

След появата на концепцията за социално предприемачество, към началото на XXI век в България все още са малко стопанските единици, които могат да бъдат определени като социални предприятия. Най-често вниманието се фокусира върху кооперациите, които априори са причислявани към потенциалните участници в това поле. Разбира се те не са единствените потенциални участници в създаващия се сектор на социалната и солидарна икономика. Там се намесват различни по начин на учредяване неправителствени организации, социални структури на местната власт, социално отговорни бизнес структури, отделни ярки личности и неформални граждански групи. Създаването на правна рамка след 2016 г. постепенно създава правила в сектора и към края на изследването това може да се приеме като социален факт. Не бива да се забравя, че в годините след 2003 г. делът на неформалната икономика в страната постепенно спада,

което създава една по-прозрачна икономическа среда. Това е съвместен стремеж на държавата и на големите работодателски организации, които създават специална организация в тази посока (ОПНИ) с цел икономическите активности да излизат на светло като преминават през данъчните режими на държавата.

Втора част от главата разглежда световните тенденции за развитие на "третия сектор" към началото на XXI век и как това влияе в България. Предпоставките за появата на все повече социални предприемачи в България в началото на XXI век се дължи на динамиката в развитието на организациите от неправителствения сектор, което е и световна тенденция. Потвърждение за това са резултатите от глобално проучване на "нон профит" организациите в последните години на XX век, проведено от екипа на Лестър Саламон, резултатите от което са публикувани през 1999 г.

Изводите от това изследване могат да бъдат сведени до няколко ключови твърдения. "Глобалната революция на третия сектор" вероятно се дължи на повсеместната криза на държавността след 1980. В страните от Централна и Източна Европа този възход се дължи и на колапса на плановете икономики. Съществува и всеобщо безпокойство за екологичната деградация, която заплашва човешкото здраве и сигурността. Към края на XX век глобалния обем на "третия сектор" се изчислява като осмата по големина световна икономика. Голям принос за това има доброволството, като значима част от него се дължи на религиозни фондации. Това прави третият сектор основен генератор за заетост в съвременните общества. (Salamon, 1999)

Целесъобразното разпределяне на финансовите потоци и проследяването на ефективността от дейността на едно социално предприятие са ключови индикатори. Те влияят върху утвърждаването на феномена социално предприемачество в обществените представи в България и по света като нещо позитивно и носещо реален смисъл за икономиката, в контекста и на търсене на решения от негативните ефекти на глобалната икономическа криза от 2008-2010 г.

Трета част от главата се фокусира върху правните рамки на социалното предприемачество. В началото на изследването през пролетта на 2016 г. няма точна правна дефиниция за понятието "социално предприемачество" в българското законодателство. Обективни предпоставки за нуждата от поява и възникване на този феномен в България са двете национални икономически кризи от средата на 90-те години на XX век, както и глобалната икономическа криза от 2008-2010, която психологически води до трансформация на общественото мнение. Между тези две кризи има и други фактори, които катализират процеса - промени в законодателната рамка на социалната политика през 2001 г., които позволяват намесата на неправителствени организации като доставчици на социални услуги и практическото функциониране на реална пазарна икономика след 2003. В крайна сметка на 18.10.2018 г. е приет "Закон за предприятията на социалната и

солидарна икономика". Той влиза в сила шест месеца след обнародването му - в началото на месец май 2019 г. и постепенно започва да регулира системата на социалното предприемачество в България.

Тази част от изследването проследява дейността на ключови участници във формирането на правната рамка за социално предприемачество в България като страна член на ЕС - държавни органи, неправителствени организации, отделни ярки личности. Преди това се проследява как се развива този процес в някои ключови за развитието на феномена страни на ЕС като Франция и Италия, както и Великобритания в контекста и на Брекзит. Изводите от това проследяване са сведени до няколко критерии, които трябва да са налице като необходим минимум, за да се характеризира една дейност като социално предприемачество според правните норми на ЕС. Те могат да бъдат изброени в пет основни направления - икономическа дейност се осъществява по предприемачески начин, търси се постигане на устойчива социална промяна за уязвима група или общозначим обществен проблем, има независимост на организацията според вътрешно-организационните документи, решенията за развитието и дейността на бизнеса се взимат демократично с участието на представители на съответната уязвима група като се спазват утвърдени правила за прозрачност и отчетане пред обществото, печалбата от дейността се реинвестира в самата бизнес инициатива, а не се разпределя между отделните ѝ членове.

Създаването на правна рамка за феномена в България донякъде зависи от синхронизирането на националното законодателство с това на ниво ЕС. В тези години (2000-2013) започва все по-често да се споменава и понятието „социално предприемачество“. Осъзнава се нуждата от по-специализирано отношение към субектите, които се опитват да запълват пролуките, които социалната система на държавата не може и няма ресурс да обхване. Приети са различни стратегии и важни становища за развитието на социалната икономика. Към края на 2016 г. започва да се работи и по законопроект. След доста перипетии, смяна на името на закона на два пъти и протестни декларации от страна на неправителствени организации, в крайна сметка законът е приет и влиза в сила. В текста са проследени в детайли тези стъпки и са анализирани различните гледни точки на дейците.

В края на главата са изведени някои изводи, които потвърждават усещането за нужда от нормативни документи за социалното предприемачество предвид факта, че то се появява на все повече места във все повече форми. Това се случва с вариации на национално, регионално и общинско ниво в различни части на ЕС. През 2012 г. са приети първите закони за социална икономика в Гърция и Испания, които най-силно са ударени от световната финансова криза, което рефлектира върху много високи нива на младежка безработица. През 2014 г. това се случва и във Франция. Появяват се различни финансови и други механизми за стимулиране на социалната инфраструктура, която обслужва хората и групите в социален риск. Такива примери има в отделни държави, региони и общини -

Германия, Полша, Сицилия, Барселона. Създават се локални, регионални и национални бизнес инкубатори за социално предприемачество в Испания, Португалия, Дания. Утвърждава се мнението, че правната рамка е ключов фактор за успех на социалната икономика, която вече оперира с почти 7% от финансовите средства на ниво ЕС.

Все още се наблюдават опити за спекулации на различни организации, които афишират дейността си като "социално предприемачество", с което търсят допълнителна добавена стойност към своята дейност, което най-често се генерира чрез допълнителен рекламен ефект. Законодателните текстове се опитват да парират това. Има и усещане за засилване на различията в социалните шансове на хората от големите градове и тези от периферията на страната, което е отразено в параметъра "по-висока безработица над средната за страната" за общини, които да бъдат привилегировани в развитие на социално предприемачество на тяхна територия. Възможно е да се наблюдават и спекулации с регистъра на социалните предприятия, особено пък ако в близко бъдеще започнат да се отпускат все повече публични средства за реализиране на проекти. Застой в процеса по изготвяне на Закон за доброволчеството, до голяма степен спъва ценни инициативи на организации, които разчитат на подобен подход за реализиране на социалните си проекти. Тези и други изводи са изведени в края на втора глава от изследването.

Трета глава

В трета глава от дисертационния труд се очертава регионалният контекст на изследването и се проследява динамиката в развитието на социалното предприемачество в избраната за анализ територия в планината Родопи. Обръща се по-детайлно внимание на социални, икономически, демографски и културни особености. Анализират се различни източници на данни - документи и литературни източници, научни и приложни изследвания. Прави се интерпретация на данните с оглед целите на изследването. Изследването в тази си част се основава на "концентричен" подход, при който с най-голяма степен на фактологическа плътност и теренни проучвания е ядрото на планината - областите Смолян и Кърджали, както и част от област Хасково (Ивайловград и Маджарово). Анализира се ролята и функцията на личността на социалния предприемач в контекста на регионалния културен модел и предприемачески традиции.

Главата е разделена на четири части

Първа част очертава природните ресурси и демографските особености на българската част от планината Родопи. Поставен е фокус върху задълбочаващата се демографска криза, която рефлектира върху редица социални проблеми, за които се търсят икономическите предпоставки и последиците от това. Разглеждат се и етническите

особености на местното население, което влияе на техните нагласи и настроения спрямо дейността на неправителствените организации. Според национално представително проучване, проведено в периода 2012-2014 г. етническите българи проявяват много по-позитивно отношение и съпричастност към дейността на организациите в третия сектор, за разлика от турския и циганския етнос, там където тези етнически групи живеят в хомогенни общности. Въпреки пъстрата демографска картина по етнически и религиозен признак, като цяло в Родопите има относително мирно съвместно съжителство. Това се потвърждава и от резултатите на качествено проучване, проведено през есента на 2016 г., което е направено пет години след първото подобно от 2011 г. И двете изследвания са проведени по една и съща методика.

В друго панелно изследване на регионалните профили в страната данните показват относително висока степен на сигурност и взаимно доверие в общностните групи в Родопите - добра предпоставка за създаване на неформални мрежи от съпричастни към общи каузи личности, което е шанс и за развитие на социално предприемачество. Има обаче отчетливо разделение по отношение на ценността "образованост" между етническите българи в смолянско и етническите турци в кърджалийско. Този извод до голяма степен препотвърждава и получените данните на национално представително проучване на младежта, проведено през 2018 г. В Родопите дефицитът от високо квалифицирани кадри е функция от преходът към пазарна икономика, постепенното замиране на индустрията и миграцията към вътрешността на страната, а не на липсата на качествено образование. Сред водещите местни ценности е да се дава качествено образование на децата, което е ценен ресурс в опити за реализиране на социално предприемачество.

Втора част обхваща хронологично проследяване на развитието на икономиката в Родопите от началото на XX век до сегашния момент. Обясняват се причините за трансформацията на икономическия модел от земеделие и животновъдство към рудодобив, лека и тежка индустрия. Проследява се тази трансформация през няколко повратни момента в историята. Първият е свързан с прокарането на границата между България и Гърция, което разрушава естествените сезонни миграционни трасета на животновъдите след 1912 г. Вторият е свързан с процеса по започване на промишления добив на руди, който след 1950 г. се превръща в смесено българо-съветско начинание под името Горубсо. Това води до ударна индустриализация на региона и постепенно трансформира демографската характеристика на местното население. След 1989 г. настъпват постепенни процеси на разпад, които водят до други равновесни състояния на местните общности, свързани с развиване на екологично земеделие и туризъм. Основният поминък на хората в Родопите в началото на XXI век идва от дърводобива и отглеждането на земеделски култури (картофи и фасул в по-високите западни части и тютюн и зеленчуци в по-ниските източни части на планината). Туризмът все повече нараства като относителен дял в местната икономика и се оформя като бъдеща алтернатива за връщане

на младите хора по родните им места, но все още голям проблем в региона е лошата инфраструктура и липсата на качествено здравеопазване.

От социо-икономическата картина в планината може да се направи извод, че задълбочаващите се социални проблеми създават усещане за безизходица сред местното население, което до голяма степен е разчитало на държавни политики за подкрепа и насърчаване на местната икономика в периода 1950-1990 г. В ситуация на все по-малко държавна намеса, двигател на успеха могат да бъдат предприемачите, а за Родопите всяко подобно усилие носи в себе си и своя социален ефект. На различни места в планината се наблюдават примери за това с характерна комбинация от предприемачество, меценатство и благотворителност, в опит за облекчаване на незавидната социална ситуация на местните общности. Тези примери се изследват в детайли в емпиричната част на изследването в глава четвърта.

Трета част разглежда новите предизвикателства пред хората в планината Родопи. От началото на 2007 г., границата между България и Гърция става вътрешна за ЕС, което потенциално отваря търговските трасета на юг към Беломорието - почти сто години по-късно след 1912 г. и края на Балканските войни. Това създава нови възможности, но и поражда заплахи, както е например с бежанската вълна от Близкия изток след 2015 г. България може да се определи като планинска държава - според изследвания на различни автори, планинските региони заемат между 47.5 и 53.3% от територията ѝ, като по този показател тя се нарежда на седмо място в ЕС.

Според дефиницията на Европейската комисия, планинските райони са една от трите категории "необлагодетелствани региони с екологични рестрикции", в които земеползването е ограничено и производствените разходи са високи. Комисията по устойчиво развитие към Съвета на Европа през 2003 г. единодушно приема текст, в който се посочва, че европейските планини са социален и културен актив, който трябва да бъде съхранен. Одобрява се "Европейска харта на планините", която изисква от страните членки да разработят специфично законодателство и съответни политики за планинските райони. Тези политики имат за цел да "избягат от традиционната дихотомия между икономическо развитие и опазване на природната среда и да поддържат баланс между човешки дейности и екологични изисквания".

В България се прави неуспешен опит за приемане на закон за планинските територии с влизането на страната в ЕС. През 2018 г. Икономическият и социален съвет (ИСС) излиза със становище, че е необходим "Закон за развитие на планинските и полупланинските територии". Предлагат се конкретни мерки и политики, които биха създали благоприятна среда за развитие на планинските райони в страната. Изследователи на планинските общности посочват, че един от скритите ресурси за развитие на тези райони е туризма, който бързо се развива. Въпреки това, много от икономическите ползи от тази икономическа дейност не се натрупват в местните общности, защото те не

притежават и не контролират ключовите активи. Като една от основните заплахи за нов устойчив модел на планинския туризъм в Европа се посочват климатичните промени. В контекста на изследването подходът за анализ на успешните примери за социално предприемачество кореспондира с изградената от Елинор Остром рамка за изучаване на колективното действие при управление на общи ресурси, която е представена в първа глава.

Четвърта част се фокусира върху важна част от изследването - дали социалния капитал в местните културни слоеве влияе върху поддържането на предприемачески дух. Това се прави през модела на Хеерт Хофстеде, който бе разгледан в първа глава. Той се интерпретира през културната относителност, според която няма абсолютни критерии за морална оценка на действията на дейците, а всичко зависи от гледната точка и въввлечеността в процеса. Културните различия според Хофстеде се изявяват чрез четири основни начина - през символите, героите, ритуалите и ценностите на конкретната група. Това може да се комбинира с рамката за общо управление на ограничените природни ресурси в планински територии и общности, представена от Елинор Остром. Тя твърди, че "ако едно управление на ресурси работи на практика, то може да бъде обяснено и теоретично". Тази гледна точка е полезна за изследване на социалното предприемачество, за което се приема, че практическите му приложения изпреварват научните обяснения.

В текста се дава предисторията на конкретен пример - дейността на местната общност в долината на Горна Арда по повод изграждането на словната марка "смилянски фасул". Тръгва се от провеждането на една анкета за местните символи през 2003 г. и се проследява развитието на примера, който след това в детайли се анализира в четвърта глава. Членовете на местния инициативен комитет в Смилян влизат до голяма степен в ролята на социални предприемачи, без да имат формална структура за това. Тяхното поведение води до дългосрочни ползи за цялата местна общност. Чрез дейността си "отвътре" те мотивират местни хора в социален риск да се демаргинализират, като се регистрират като земеделски производители, за да могат да реализират добивите си от фасул чрез създадената за това кооперация. В края на тази част от главата се разглежда накратко динамиката на търговските пътища и трасета в исторически план в планината Родопи и как това влияе днес на работата между отделните общности в обща мрежа. Един от параметрите в методиката на Хофстеде е „избягване на несигурността". Това е културно явление, причинено от високи нива на стрес със съпътстващи явления като нервност, нетърпеливост, напрегнатост, тревожност, притеснение. Подобно състояние може да се изживява самостоятелно или на ниво общност. Социалното предприемачество може да се приеме като вариант за преодоляване на тази несигурност, в опита си да изведе хората в социален риск от тяхната маргинализация, а работата в мрежа подпомага общностните връзки.

Четвърта глава

В четвърта глава от дисертационния труд е представена работата от проведените теренни наблюдения на социалното предприемачество в България от периода 2016-2019. В началото се тръгва от важната изследователска задача да се проследи динамиката в изграждането на феномена "социално предприемачество" от гледна точка на всекидневната представа на активни участници в този процес. Проследяват се разликите в реализацията на процеса в зависимост от мястото и обхвата на дейност, мотивите и нагласите към него, социалните роли, чрез които участват дейците. Чрез това се прави опит за подлагане на верификация на поставените хипотези в първа част на изследването. Използват се като базови индикатори трите параметъра от "принципа за триединство на Сприкли". Изследват се конкретни случаи, при което не винаги може да се достигне до обобщение за по-голяма група от организации.

Главата е разделена на седем части.

Първа част представя методологията на проведените теренни наблюдения. Приема се, че определението на Сара Алворд, Дейвид Браун и Кристин Летс, които твърдят, че "социалното предприемачество е индивидуално или колективно действие, което се стреми да породи иновативни решения на непосредствени социални проблеми, както и да мобилизира идеи, способности, ресурси и социални структури, необходими за дългосрочна устойчива промяна", в най-голяма степен описва обекта на това изследване. Разглеждат се успешни примери чрез сравнителен анализ между тях, като се приема за база представата за предприемаческия процес на Шумпетер и Дракър. Описателният метод на отделни случаи позволява по-голяма гъвкавост при разпознаването на неочаквани открития, които не биха се отбелязали от една по-консервативна изследователска методология.

Изследването има своя регионален фокус в Родопите с всичките социо-културни особености там. Като алгоритъм анализът минава през няколко стъпки. На първо място стои проверката на хипотезата за двата типа социално предприемачество ("отвън" или "отвътре"), което неизбежно е свързано с анализа на всекидневните разбирания за феномена и компетентността на владеене на правната му рамка в процеса по изграждане на социални предприятия в Родопите. Тук е важно да се проследи и взаимното признаване на компетентности сред участниците в този процес, което повдига въпроса и за доверието между тях. Теоретичният ракурс изяснява не само отношението "отвън-отвътре", но и навлиза в дълбочина при разбирането на културните интерпретации на дейността в очертаната в теоретичната част представа за "глокалност". За да се "докосне" изследователят до дълбинността на тези връзки и процеси, е нужна подходяща комбинация от документален метод и интерпретация на данните и анализ на разговори (полуструктурирани интервюта).

От гледна точка на изследователя, при този подход регистрацията на данните преминава в голяма степен през лични наблюдения, които трябва да бъдат освободени максимално от субективни оценки. При набавянето на допълнителна информация се опитам да намеря достатъчно надеждни данни за изследвания регион под формата на контент анализ на научни публикации, медийни публикации и приложни изследвания, голяма част от които представих в третата част на изследването и ползвам информацията от тях като изходна база в рамките на анализа в четвърта глава. Важен елемент от събирането на данните са проведените полуструктурирани интервюта чрез комбиниран подход на провеждане, в които исках да използвам максимално експертното мнение на респондентите. Спазването на обща процедура за провеждане на интервюта бе ключов елемент от изследователския ми подход, като следвах утвърдена с времето практика при провеждането на подобен тип интервюта. (Ченгелова, 2016:60-86)

Втора и трета част представят първите сондажи на терен в Родопите, досег с конкретни примери и осъществяването на едно включено наблюдение на събитие със социално предприемачество, което подпомага хипотезите на изследването да се оформят като структура и аргументация. Личностите, които реализират тези дейности, подсъзнателно действат в посока, която има припокриване с тяхната представа за смисъла на социалното предприемачество. Това от една страна е недостатък при евентуално количествено събиране на данни, но пък от друга страна дава възможност за една по-широка интерпретация на получените данни от интервюта с оглед на изясняване на изследователските цели и задачи впоследствие.

Четвърта част представя усилията за задълбочаване на теренните наблюдения и концентрирането върху изследване на конкретни случаи. Представят се времевите, пространствени и финансови ограничения пред изследователя и находчивите начини да бъдат оптимизирани тези оскъдни ресурси. Един от тези подходи е свързан с провеждане на пилотна анкета сред преподаватели по предприемачество от елитни софийски средни училища, в която са проверени на терен въпросите за същинската фаза от изследването - полуструктурираните интервюта със социални предприемачи.

Пета част съставлява изложение на проведените интервюта, изводите от тях, връзката им с целите и задачите на изследването. Интервюта са представени според хронологията на тяхното провеждане в периода януари 2018 - декември 2019 г. В края на тази част е представен цялостен анализ и оформяне на смислови връзки между получените резултати и хипотезите на изследването. Проведени са общо 11 интервюта, осем от тях според предварителния план, и три като спонтанна възможност по време на теренни обхождания.

Респондентите са подбрани по следния начин: те са част от управленските екипите на социални предприятия. В подбора са търсени различия според техния обхват

на дейност (в голям град или в Родопите), според начина им на финансиране (чрез частен фонд, чрез собствени средства, чрез публичен фонд), според отношението им към социалните резултати и екологичната ефективност. Две от интервютата са с представители на частни фондове, които разкриват в известна степен технологията за взимане на решения кои социални предприятия да бъдат подкрепяни финансово, а едно от интервютата е с представител на съсловието на доброволците, което се очертава като ключов партньор при осъществяване на специфичната дейност на едно социално предприятие. Последното интервю е направено в самия край на изследването с представители на стартиралия социален фонд в община Крумовград. Повечето разговори са представени като текст в приложение на края на дисертацията. Не са представени като текст разговори с респонденти, които изрично пожелаха това да не се случи.

Шеста част представя натрупаните данни от наблюдения при участие в специални събития със социални предприемачи. Те се опитват да се легитимират не само чрез своята текуща дейност, но и като участват на специално организирани събития. Някои от тези събития имат за цел да представят пред по-широка публика продукти и услуги на социални предприятия. В други формати се участва заради определена награда или получаване на финансиране за някоя проектна идея. Има и курсове за обучения по социално предприемачество, които да дадат повече експертна информация на желаещи ентусиасти да се захванат с подобен тип дейност. В тази част са представени четири специални събития - един академичен курс, един конкурс с парична награда за проектна идея, един базар на социални предприятия и една акция за почистване на планински терени в Родопите. Първите три събития са проведени в София, а последното в територията на фокус в изследването.

Седма част е посветена на споделяне на личен опит в ролята на социален предприемач. Това включва лични наблюдения и критичен самоанализ на процес по изграждане на инициатива за социално предприемачество. Идеята да се реализира тази роля се зароди по време на посещенията на курса по социално предприемачество в СУ през пролетта на 2018 г. Социалният проблем е свързан със съдбата на уменията да се тъкат чипровски килими и липсата на млади занаятчии. По отношение на целите и задачите на изследването това усилие крие своите рискове. Удържането на позицията на изследовател за сметка на ролята на деец е трудно начинание, изисква голяма доза саморефлексия и изследователски опит. В това отношение имам какво да се трупа като умения, но като цяло опита се приема за полезен. От гледна точка на модела за триединство на Сприкли подобни усилия нямат своята финансова устойчивост, не носят обозрими цялостни социални ползи за участниците и може би единствено допринасят в някакъв смисъл за промяната на нагласи към грижата за природата. Важно е да се правят подобни опити, независимо че те крият рискове в удържане на изследователската позицията.

Заклучение

Основният изследователски проблем, поставен в началото на това изследване, е да се изясни динамиката в процеса по изграждане и реализиране на социалното предприемачество. В хода на изследването се проследи какви са разликите в реализацията на процеса от гледна точка на мястото и обхвата на дейност, анализира се процеса по изграждане на правната рамка на феномена в националното законодателство и се обследваха в сравнителен план успешни примери. Направи се опит за изграждане на обяснителен модел за феномена социално предприемачество в българския културен контекст, като се акцентира върху понятията "индивидуално или колективно действие", "иновативни решения" и "дългосрочна устойчива промяна", разглеждани в тяхната динамика, както и културната им адаптация към местните особености. Оттук може да се предложи едно по-прецизирано понятие за социалното предприемачество, съобразено с българския културен контекст. Това преминава и през разкриване на значимостта на каузата и мисията на подобен тип организации и как това носи добавена стойност към икономическия модел за развитие на малките планински общности в България.

По време на изследването се направиха различни по мащаб, обхват и технология теренни проучвания. На фокус бе изграждането на феномена "социално предприемачество" в България от гледна точка на всекидневната представа на активни участници в този процес. Верификацията на хипотезата за наличие на два типа социално предприемачество ("отвън" и "отвътре") от гледна точка на специфичния регионален контекст, който се разглежда в изследването, се реализира чрез проследяване на развитието на някои успешни примери. Желанието бе да се разбере дали съществува пропаст между социалните предприятия, концентрирани в големите градове на страната и потребителите на социални услуги в периферните планински и погранични региони на България. Това наложи да бъдат изследвани и социални предприемачи от София и Пловдив, които да бъдат сравнени с примерите от Родопите. Изследването показва, че в страната социалната и солидарна икономика се движи на различни скорости. В голяма част от територията на Родопите практическата липса на социални предприятия е факт, което буди недвусмислени тревоги.

При проследяване на хипотезата за социалното предприемачество като строго специфичен, културно обусловен феномен, се търсеха глобалните измерения в планирането и локалните въздействия в практическата му дейност. В този контекст се изследва сблъсъка между "локално" и "глобално", изразен чрез представата за "глокалност". Това е ново състояние, изграждащо смислови и културни връзки между опитите за социално въздействие "отвън" и акомодацията на тези усилия "отвътре" за групите в социален риск. В поставените на фокус в изследването малки местни общности в Родопите, отдалечени физически и културно от големите градски центрове, се търсеха примери за "приспособяващи се чужденци" или "глокализиращи местни", които се

превъплътяват в ролята на социални предприемачи. Разбира се това са динамични процеси, които променят и всекидневната представа на дейците за феномена, което върви паралелно и със създаване на правната му рамка. В крайна сметка се получи изследване със задоволителна плътност за изследвания район, в което чрез използваните изследователски техники се постигнаха резултати, които до голяма степен оправдават заложените цели и задачи в началото на този дисертационен труд.

Фокус на изследването бе появата и развитието на социално предприемачество в малки местни общности в Родопите. Изследването започна от макрорамката на феномена, премина през неговата културно обусловена българска интерпретация, проследи изграждането на правна рамка и задълба в примерите на регионално ниво. През цялото време се потвърждаваше констатацията, че практиката изпреварва теорията, факт забелязан от повечето изследователи на феномена в различни части на света през последните четири десетилетия.

Заложените цели и задачи бяха осмислени и реализирани, някои останаха на етап частична реализация или само като замисъл. Това бе продиктувано и от по-бавното развитие на процеса по изграждане на социални предприятия, особено в територията на фокус в планината Родопи. Въпреки това през пролетта на 2019 г. в Смолян започва да функционира Център за подкрепа на социалното предприемачество, реализиран по проект на трансгранична програма на ЕС с партньори от Гърция. Дейността на този център не бе анализирана, поради отказ на представители на местния екип да дадат интервю, въпреки неколккратно отправените покани за това.

От перспективата на времето всеки един феномен изглежда по-лесен за анализ. В това изследване основният недостатък на перспективата е директният допир с феномена социално предприемачество. Той се развива, продължава да се разпространява, и все повече хора имат информирано мнение за него. Въпреки всички трудности, благодарение на усилията на много неправителствени организации, на държавни и общински структури, на изградената наскоро правна рамка, на необходимостта от подобен тип икономическо действие, социалното предприемачество набира скорост. Този процес има нужда от анализ, от проследяване и позициониране в социалните науки, от търсене на нови методи за изследване, от намиране на нови връзки със социалната реалност.

Субективното ми мнение на изследовател е, че работещ метод за изследване на този феномен е наблюдението на отделни случаи, които се приемат за успешни. При тях дейността трябва да бъде така структурирана, че да има стабилен бизнес модел, който носи добавена стойност и генерира печалба. Само така едно социално предприятие може да изпълнява своята основна функция - да носи ползи за конкретна уязвима социална група и да решава значими социални проблеми, което от своя страна да носи дългосрочна устойчива промяна.

Основни приноси в дисертационния труд

1. В дисертацията е предложена теоретична рамка за разбирането на социалното предприемачество като съвременен феномен, видян и анализиран през класически постановки. За тази цел е предложен своеобразен мост между идеите на "младия" Йозеф Шумпетер за "социалното предприемачество", което той допуска, че би могло да съществува извън фокусираното върху печалба предприемачество в публикувана през 1911 г. разработка и възможността да се изследва феномена чрез разработения през 1970-те години във Великобритания "Модел за триединство" на Фреер Сприкли, който включва в себе си три параметъра за измеримост на ефективността на едно социално предприятие - да бъде финансово жизнеспособно, да създава социални блага и да бъде отговорно към околната среда.

2. От гледна точка на фактическото прилагане на феномена в различни социо-културни реалности, разработката допринася с оригинален подход за анализ, който се фокусира върху изясняване на начина на въздействие на дейците от гледна точка на тяхната позиция и роля спрямо целевата група или местната общност. Така се предлага възможност да се структурира анализа около два идеални типа. Първият е за социално предприемачество "отвън", при който се използва понятието "приобщаващ се чужденец", а вторият е за социално предприемачество "отвътре", при който се търси "автентичното лидерство" на личностите в местната общност. В практиката се наблюдават различни хибридни варианти на проявление на феномена, които могат да бъдат разглеждани от необходимата дистанция през подобен модел. Към този механизъм се добавя и възможността да се проследи културната адаптация на глобални идеи към местни културни особености, като се използва в оригинална интерпретация понятието "глокализация", което описва този процес. Това е хибридно понятие между "глобално" и "локално", в което се отчита както задълбочаващият се процес на глобализация, така и стремежът към отстояване на различните културни идентичности, както е например в модела на Арджун Ападураи.

3. Провеждането на изследването в период, в който се създава и правна рамка за феномена в националното законодателство, предлага оптимална възможност за оригинален принос в очертаване на напреженията между дейци и норми. Подобно напрежение поставя въпросът за автентичното лидерство при създаването на правила и регулации за феномена социално предприемачество в България. От гледна точка на емпиричния опит се очертаха зони на конфликт между нормативната база и практическата реализация на феномена, свързани най-вече с формалната правосубектност на опериращите в полето организации. Наложената с времето практика нов нормативен акт да бъде прилаган с известно закъснение поради фактическа липса на контрол след първоначалното му приемане, създава допълнително напрежение в сектора на социалното предприемачество и допринася за наличие на морални и етични дилеми пред изрядните участници в процеса. Стремежът

на социалните предприемачи за хоризонтални структури и по-малко бюрокрация при компенсиране на несполуките в дейността на "социалната държава", се конфронтира със създадената нормативна уредба, която поставя на равни начала публични и частни субекти в изграждането на сектора социална и солидарна икономика, което включва твърде много правила и регулации.

4. По време на емпиричната част на изследването бяха регистрирани някои отклонения в прилагането на социално предприемачество в България спрямо наложените в практиката към края на XX век два доминиращи модела за това (континентално-европейски и американски). Тези отклонения бяха забелязани при разглеждането на конкретни успешни примери в Родопите. При тях прилагането на социално предприемачество до голяма степен припокрива приетия в началото на изследването дефинитивен модел на Алворд, Браун и Летс. Но предмета им на дейност не кореспондира нито с двата доминиращи в световната практика модели, нито с приетата правна рамка в страната. Това са примери от Златоград, Смилян и Крумовград, при които има цялостно усещане за социално предприемачество, което допринася локално за благоденствието на местните общности. Подобни примери "извън правилата" допринасят за развиването на представата за социалното предприемачество и неговото изучаване през призмата на теоретичната рамка на Елиноор Остром за "колективното действие", което може да се приеме за оригинален принос на това изследване. Така все по-малко "практиката ще изпреварва теорията" при бъдещи усилия в изследването на социално предприемачество сред малки планински общности.

Научни публикации по темата на дисертационния труд

1. Гавраилов, Г., Социалното предприемачество на село – примери от България, (статия), Иновации, развитие и устойчивост в селските райони на България и в Европа (сборник), Неделчева, Т.– съставител, Омда, София, 2018, ISBN: 978-954-9719-96-3, с. 153-167, (рецензирано издание),

https://www.researchgate.net/publication/322765460_Inovacii_razvitie_i_ustojcivost_v_selskite_rajoni_v_Blgaria_i_Evropa

2. Гавраилов, Г., Социалното предприемачество - мода или неизбежно бъдеще? Родопските перспективи по темата, (научно съобщение), Образование и наука за личностно и обществено развитие - книжка 3, Иванов, И. и колектив, 2017, ПУ „Паисий Хилендарски”, Филиал – Смолян, ISBN 978-954-8767-68-2, с. 375-385, (рецензирано издание)

https://uni-plovdiv.bg/uploads/site/filiali/smolian/NID/NNKonferencia%202017/knigka_3.pdf

3. Гавраилов, Г., Социално предприемачество и селски туризъм в България, (научно съобщение), сп. БГ Наука , бр. 96 март 2017, ISSN:1314-1031, с.128-137,

<https://nauka.bg/bgnauka96/>

4. Гавраилов, Г., Как се “споделят” кулинарните традиции на Източните Родопи в проекта “Сподели България” , (научно съобщение), сп. БГ Наука , бр . 111 юли-август 2018, ISSN:1314-1031, с. 104-112,

<https://nauka.bg/bgnauka111/>

5. Джабарова, Ю., Гавраилов, Г., Димитров, В, The impact of wine tourism on the sustainable regional development, (научно съобщение), The International sustainable tourism and environment protection conference (сборник), ISBN: 978-975-374-229-0, с.313-317, 22-23 ноември 2018, Одрин, Турция,

<https://susturcross.trakya.edu.tr>

6. Гавраилов, Г., Промяната на местните символи и развитието на селски туризъм - социално предприемачество в действие, (студия), Трансформиращото (се) село, сборник, Златкова, М., Пенкова, С., Антонов, С., Митев, Т. (съст.), 2019, Пловдив, Студио 18, ISBN 978-619-7249-56-9, с. 195-231, (рецензирано издание)

Декларация за оригиналност

от Гавраил Василев Гавраилов

редовен докторант към катедра "Приложна и институционална социология"

на Философско-исторически факултет

Във връзка с провеждането на процедура за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски” и защита на представения от мен дисертационен труд, декларирам:

Резултатите и приносите на проведеното дисертационно изследване, представени в дисертационния ми труд на тема: „Социалното предприемачество в Родопите през XXI век (2000-2018 г.)”, са оригинални и не са заимствани от изследвания и публикации, в които нямам участия.